

Píše Hana Bočková

(E*forum, 25. 11. 2020)

Monografie **Tomáše Havelky** *Skrytý tajemství Božích poklad* (Praha: NLN, 2019) nese podtitul *Biblické citace v českých spisech Jana Amose Komenského*. Ponoříme-li se však do její četby, záhy zjistíme, že jde o vymezení vlastně příliš skromné, neboť vypovídá nejen mnoho důležitého o Komenského vztahu k Bibli, ale také o jeho literární práci obecně i o samotném Komenském uprostřed složitého pletiva stanovisek a sporů, jimiž biblickou problematiku reflektovala dobová učenecská komunita. To vše se přitom děje fundovaně a často objektivně. Kniha T. Havelky se vyslovuje k tématu, které má v české kmenologii už svou tradici, činí to ovšem způsobem spíše netradičním, neboť východiskem jeho bádání byly metody, jež nabízí obor digital humanities.

Autor v úvodu – vedle informativního exkurzu do způsobu práce s korpusem textů a metodami vyhodnocení výsledků, velmi užitečného pro všechny, kteří se s „počítačovým“ zkoumáním textů dosud seznámili jen povrchně – pokládá i zajímavé otázky obecné. Komenský pracoval s Bibli podle svého kněžského vzdělání, postupy své doby – a nyní bude konfrontován s výsledky frekvenční analýzy a vyhodnocení jeho práce s Bibli dostane podobu statistiky umně vizualizované v grafech. T. Havelka k tomu podotýká: „jsme schopni předložit fakta, o kterých zřejmě ani Komenský nemohl znát absolutní pravdu, totiž kolikrát kterou biblickou knihu zmínil, jestli dává důraz na starozákonní doklady, nebo na novozákonní zvěst [...], konkrétní citace ztrácejí svůj kontext a mění se na jednotky nebo procenta, která umožňují nahlížet na ně se značnou distancí“ (s. 7). Ale možná je tato pochybnost jen trochu provokativně řečnická: metody frekvenční analýzy už dostatečně prokázaly oprávněnost a přinášejí své plody, podrobí-li ovšem jejich výsledky zkoumání badatel, který je – jako v tomto případě – schopen je poučeně a také inovativně interpretovat, vrhnout na téma zkoumané dosud spíš parciálně světlo odhalující nové vztahy a kontexty.

České spisy tvoří v Komenského tvorbě chronologický proud, který umožní sledovat jeho preference při výběru biblických knih či veršů, modely jejich citací a jejich proměny. T. Havelka z tohoto hlediska vymezuje i jednotlivá období, kdy se tyto preference dlouhodoběji projevovaly, a to zejména v souvislosti s intencí textů, akcenty a podněty, jež byly pro Komenského v dané fázi jeho života určující. Stanovuje i podobu modelového čtenáře Komenského českých spisů, jímž je člen jednoty bratrské ve vlasti nebo v exilu, jehož recepční obzor a ovšem i potřeby musel Komenský respektovat. Latinské spisy pro svou početnost a také orientaci na širší spektrum čtenářských typů (od žáků až po evropskou intelektuální elitu) zůstaly stranou Havelkovy analýzy, vytvářejí však jakési pozadí, na němž vynikne specifická textů

českých, případně jsou jejich protějškem či paralelou, jako tomu je u české a latinské *Didaktiky*, českého biblického kompendia *Manualník* a latinských biblických svodů *Janua sive Introductorium in Biblia sacra* a *Novi testamenti epitome* aj. Na nich Havelka kromě jiného demonstruje Komenského soustavně uplatňovaný zřetel k předpokládanému recipientovi a s tím spojenou modifikaci cílů jeho prací a užitých výrazových prostředků.

Shromážděný obsáhlý korpus (9000 explicitně přiznaných biblických citací) je výsledkem dlouholeté práce T. Havelky; podobně důkladnou přípravu prozrazuje i autorova obeznámenost s dobovým kontextem, s ideovými proudy, s nimiž Komenský souzněl či proti nimž se polemicky vyhraňoval, a ovšem i znalost jejich badatelské reflexe. Jí autor věnuje první kapitolu knihy nazvanou Kontexty Komenského biblického myšlení. Je to vhled do dobového biblismu, v němž shledává několik rysů signalizujících proměnu přístupu k Bibli, jako je kupř. její soukromá, laická interpretace, přesun pozornosti od alegorického výkladu k doslovnému a především uplatňování vědecké kritiky, již s sebou přinesl humanismus. V těchto souřadnicích pak posuzuje biblismus Komenského, formovaného českobratrskou tradicí i působením učitelů-biblistů, s nimiž se setkal na zahraničních studiích, a konečně i ve sporech a polemikách s odpůrci. Upozorňuje na Komenského hermeneutiku, na prefigurační typologické uvažování, jež nespočívá jen ve vyhledávání biblických dvojic, typů a antitypů, ale zaměřuje se i na paralely mezi Biblí a jeho současností, ději, osobami. Významné je i upozornění na Komenského chiliasmus, projevující se zejména promítáním vize eschatologického konce do dějů jeho přítomnosti (příkladem mohou být přesuny akcentů, jež Havelka nachází v útěšném *Truchlivém II*, kde oproti *Truchlivému I /1623/* konstatuje úpravy, které otvírají prostor pro „nové“, soudobé proroky, z nichž mnohým Komenský věnoval svou důvěru). Nikoli okrajový je i fakt, že právě práce s Biblí vede T. Havelku k návrhu nové datace *Truchlivého II* k počátku roku 1625.

Za velmi inspirativní lze považovat Havelkovo stanovení Komenského metody práce, již označuje jako „kreativní biblismus“. Dokládá, jak Komenský vedle biblických citací uplatňoval i volněji formulované narativy (byť s konkrétní biblickou lokací), parafráze, aluze, pasáže stylově blízké biblickému textu, vždy s úmyslem dosáhnout účinku ve shodě s intencí spisu. Tuto Komenského metodu zajímavě ilustruje srovnání promluv Víry, Truchlivého a Krista v *Truchlivém I* s příslušnými pasážemi textu *Bible kralické* (vyd. 1613). Podobně zajímavý je i výsledek další komparace ve skupině útěšných spisů z dvacátých let 17. století. Zatímco v *Truchlivém I* a *II*, jež mají charakter disputací nad otázkou teodiceje, pracoval Komenský s narativy vytvořenými na základě biblického textu, v dalších textech, specifických mnohostrannou vazbou k biblickým motivům-symbolům (*Nedobytedlný hrad jméno Hospodinovo, Pres Boží* aj.), uplatňuje jejich výklad s cílem posílit katechizační charakter.

Cesta po stopách Komenského vztahu k biblickému textu a jeho proměnách, která se čtenáři otvírá v druhé kapitole, je opravdu poutavá. Ukazuje, že je stále dost látky k přemýšlení a že metoda, o níž se T. Havelka opírá, je velmi užitečným nástrojem

k hledání odpovědí nebo aspoň k přesnějšímu formulování otázek. Je to kupř. problém autorství *Retuňku proti Antikristu a svodum jeho*; T. Havelka na základě analýzy biblických odkazů (a zjištěné vysoké míry eschatologie, v jiných souběžných textech Komenského nepřítomné) dochází k závěru, že text je velmi pravděpodobně plodem spolupráce seniora jednoty bratrské Jana Láneckého, který poskytl ideový základ, a mladého Komenského, jenž připojil biblické argumenty a citace.

Důležité jsou rovněž postřehy stylistické, zaznamenané při analýzách Komenského řešení rozličných úskalí vyvstalých při práci s Biblií. Tak např. u *Listů do nebe*, sporu mezi chudými a bohatými vedeného epistolární formou, upozorňuje T. Havelka na podobu biblického textu v promluvách soudce-Krista. Je patrné, že v situaci, kdy postava vykročí ze svého „rámce“ daného Biblií, si nevystačí pouze s užitím citátů, ke slovu přicházejí i parafráze a volné aluze stylově blízké biblickému jazyku. Kristova řeč je tak emotivní a působivá svou biblickou dikcí, ovšem nespoutaná těsnou vazbou na Biblii. Kristovy promluvy v *Listech do nebe* však procházejí i další proměnou: od úvodních narativních pasáží s volnější vazbou k biblickému textu až k vypjatému závěru kazatelského charakteru, zatíženému výroky s rostoucí intenzitou naléhavosti duchovního poselství. Stylisticky je zaměřena i detailní sonda zkoumající Komenského úpravy biblického textu při koncipování evangelijní harmonie nazvané *Historia o umučení, smrti a vzkříšení Pána našeho, Ježíše Krista [...]* (1631). T. Havelka detailně prezentuje metody, jimiž Komenský proměnil biblický text v plynulý narativ, aby textu dal podobu „živého, kvazireálného vyprávění, s úpravou plynulosti řeči, vhodným zařazením kontaktních výrazů a pomůcek, s doplněním popisu volních stavů, ale to vše bez přehnané afektovanosti“ (s. 118). Domnívám se, že právě Havelkou detailně vystižený Komenského způsob nakládání s biblickým slovem, zmíněný „kreativní biblismus“, je skutečně inspirativní pro interpretování textů mnoha dalších autorů raného novověku.

Frekvenční analýzy (a jejich názorné zobrazení v četných grafech) umožnily T. Havelkovi upřesnit i další Komenského specifika. Je to např. doložení významné pozice Bible jako pedagogické autority v procesu výchovy (*Didaktika* dokumentuje, jak silnou vnitřní souvislost Komenský chápe mezi vzděláním, teologií a praktickou znalostí Bible). Velmi podrobně se T. Havelka věnuje též *Haggaeovi* (1632), kde je Bible v souvislosti s nadějí na návrat českých exulantů do vlasti významnou ideovou oporou pro projekt nápravy církve. Skutečnost, že tento text koloval v opisech, zřejmě způsobila, že Komenský jeho významné pasáže použil přímo či v rozpracované podobě v dalších svých textech – je tedy zároveň i dokladem vnitřních spojnic v Komenského díle. Neméně pozoruhodné je též Havelkovo zjištění ohledně inspiračních zdrojů *Kšaftu* (1650), jež marginalizuje dosavadní akcentování „literárního vzoru“, *Závěti dvanácti patriarchů*, látky známé v českém prostředí už od středověku, a nově upozorňuje na dvojí obraz převzatý z prorockých knih: motiv hříšné matky (*Ozeáš*) a matky s hříšnými syny (*4 Ezdráš*). Za zmínku stojí i analýza dvou předmluv k *Manualníku*, jež T. Havelka vnímá jako „pastoračně nejlepší řešení“ pro jednotu bratrskou v exilu, a závěrečné uvažování nad *Clamores Eliae* o významu eliašovského kultu pro evropské i české reformační myšlení i pro duchovní poselství tohoto

Komenského textu a sebeprojekci stárnoucího Komenského. Chronologickým putováním Komenského českou produkcí nahlíženou prostřednictvím biblického textu se však Havelkova práce neuzavírá, pozornost věnuje také uplatňování biblického motto jako specifického předznamenání textu, jeho „teologické pečeti“, a v závěrečné části se obrací k Bibli a Komenskému opět z nového pohledu – zaznamenává frekvenci biblických knih v jeho tvorbě a zamýšlí se nad těmi, jež měly pro jeho dílo zásadní význam.

Výše uvedené věty bohužel nezachycují všechny české texty, jimž se T. Havelka věnuje, a ani nedokáží postihnout bohatý doprovod grafických vizualizací výsledků frekvenčních analýz. Pro čtenáře jsou však podstatné Havelkovy poučené interpretace, objektivní konstatování a metodologické inspirace nejen pro další uvažování nad Komenského dílem, ale i nad celou raně novověkou českou literární produkcí a jejím vztahem k biblickému textu.

Tomáš Havelka: *Skrytý tajemství Božích poklad. Biblické citace v českých spisech Jana Amose Komenského*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2019, 384 s.

www.ipsl.cz